Cumhuriyet, Toplumsal Değişim Söylemleri ve Demokrasi

Yasin Aktay*

Giriş

Otel ve Cumhuriyet: Bir Hiper-Gösterge

Bir hükümet yetkilisinin kalkıp, aslında kendilerinden çok önceleri başlamış ve hasbelkader ikmali kendi dönemlerine denk gelmiş bir yapıyı veya herhangi bir işin bütün başarısını sahiplenmesine pek şaşırmıyoruz. Siyasîlerin her vesileyle kendi iktidar veya hükümet dönemlerinin bir gösterisi olarak, düzenlenen şaşaalı törenler eşliğinde bu tür yollara başvurmalarına sıkça rastlarız. Bu zamanlama o hükümet yetkilisi için bir çeşit piyango işi görmüş oluyor. Ancak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Eylül (1998) ortalarında Diyarbakır'da düzenlenen bir otel açılışında, oteli göstererek ve göğsünü kabartarak "işte Cumhuriyet!" diye bağırması, bu işin asgari bir etiğe bağlanmamasının, bir dil veya bir semboller sisteminin, anlaşma zeminini ne kadar amorfleştirabildiğinin, Habermas'ın ifadesiyle bir iletişim ortamını ne kadar tahrif edebildiğinin çok iyi bir örneğini vermiştir. Burada konuşulan dilin gerçekliğe lafzî anlamda tekâbül etmediği zaten biliniyor. Sorun da orada başlıyor. Demek ki metafor-yoğun bir konuşmayla karşı karşıyayız. Bu demektir ki ne "Cumhuriyet" burada lafzî anlamıyla cumhuriyetin temsil ettiği anlamı yansıtıyor, ne de "otel" lafzî anlamıyla otelin temsil ettiği şeyi gösteriyor. Bunlar birbirini gösteriyor. Otel, Cumhuriyeti gösteriyor. Cumhuriyet de oteli. Peki ama niçin? Cumhuriyeti gösterecek başka bir şey mi yok? Cumhuriyetin metafordan yana sıkıntısı mı var? Veya Cumhuriyet otelden başka gösterecek bir şey bulamıyor mu?

Gerçi cumhuriyetin oteli gösteren bir şey olarak kullanılması gösterecek başka bir şey bulamadığından değil, aksine olur olmaz herşeyi göstermeye başlamasının işaretidir. Türkiye'de siyasetin belli momentlerinde özellikle bazı kavram ve değerlerin sıkça uğramasına tanık olduğumuz bir kavram aşınmasının eşiğinde olduğumuzun işaretidir bu. Çok uzaklara gitmek gereksiz. Hâlen Cumhuriyetin 75. yılı dolayısıyla televizyonlarda veya gazetelerde verilen reklam veya tanıtımlarda ifade edilen sözlere bakarak Cumhuriyetin ne anlama geldiğine karar vermek isterseniz yandınız. Çünkü maaşallahı var cumhuriyetin, gelmediği hiç bir anlam yok. Cumhuriyetin bir otele gösterge yapılmasını yaya bırakacak kadar geniş bir hayal zenginliğini yansıtan ilginç bir kampanyayla karşı karşıyayız. Türkiye'nin en zenginleri çıkıp Cumhuriyeti tanımlamakta varlıklarını cumhuriyete borçlu olduklarını söylemektedirler. (Tamam bunu anlarız; Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik politikası gereği, yaratmaya çalıştığı devlet zenginlerinin en iyi örneklerinden biriyle karşı karşıyayız der geçeriz. Ama) Bir ses sanatçısı çıkıp kendi sanatçı kişiliğiyle hatta ses telleriyle Cumhuriyet arasında bir irtibata işaret etmekte; bir sporcu aynı şekilde neredeyse kaslarıyla veya kendi skor başarılarıyla cumhuriyet arasında doğrudan bir alaka kurmaktadır (Tabiî bu daha da ilginç bir şeydir. Genellikle yine cumhuriyetle idare edilen başka ülkelerin sporcularıyla müsabaka ettiğinde, onların cumhuriyetleri onları

(*) Dr., Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

yalnız mı bırakmış olacaklar? Yoksa başka tanrının çocukları gibi başka cumhuriyetlerin çocuklarını mı oynayacaklar?). Liste uzayıp gitmektedir. Aslında bu listeyle birlikte ortaya Cumhuriyetin, her anlama geldiği kadar herşeyin mutlak nedeni olmak gibi bir vasfı öne çıkarılmaktadır.

Cumhuriyetin bu anlam zenginliğini ve bu süper gücünü postmodern durumun prim verdiği şu bildik göstergesel merkezsizliğin bir örneği olarak veya gösterge ile göstergenin doğasındaki buluşmazlığın bir kanıtı olarak görmenin bir yararı olacağını sanmıyorum. Kuşkusuz, kitle iletişim tekniklerinin kullanılması ve kullanılma biçimi postmodern denilen dünyanın simülasyon-yoğun dünyasından hem çok etkileniyor hem de doğal olarak onu besliyor. Ancak kampanyanın içeriği ve ulaştığı sonucun ileri bir aşama olarak postmodern dünyanın seviyesini yansıttığı herhalde o kadar kolay söylenemeyecektir. Benzerleri gibi bu da son derece arkaik motivasyonlara sahip ve ulaşılan sonuç da yine arkaik bir iktidar sürecinin son derece ideolojik bir meşrulaştırımı olmaktadır.

Burada dikkat edilmesi bile gerekmeksizin hemen farkedilen şey, Cumhuriyetin hemen her anlama gelmesi ve hemen kendisinin dışındaki her şeyin neredeyse mutlak varlık nedeni olmasıdır. Aristo'nun meşhur mantık ilkelerinden biliriz ki, her şeyi gösteren bir şey hiç bir şey göstermiyordur, her anlama gelen bir ifade hiç bir anlama gelmiyordur veya her şeyin tek nedeni olarak sunulan bir şey aslında hiç bir şeyin nedeni değildir. Bir ifadenin, özellikle bir ilkeyi formüle eden bir ifadenin veya bir sembolün her anlama gelecek bir şekilde bir göstergesel genişliğe, giderek bir patlamaya uğratılması onun gerçek anlamından, gerçek işlevinden uzaklaştırılmasının en geçerli yollarından biridir. Burada Cumhuriyetin bir hiper-gösteren olarak her anlama getirilmesi herhangi bir noktasal anlam için onu işlevsiz kılmanın da iyi bir yoludur. Diyelim ki, Cumhuriyetin, aslında en aslî anlamının en öncelikli gereği olarak halkı noktasal olarak dikkate almasını gerektiren bir durum sözkonusu olduğunda, hiç bir tereddüt olmasın, hiç bir hayal kırıklığı yaşanmasın, salt bu hiper-göstergesellik vasfı yüzünden, hemen "aslında o anlama gelmediği" uygun bir dille anlatılacaktır. Halk ile devletin kopukluğu, insan hakları ihlalleri, emeklemekten dizleri nasırlaşmış demokrasinin durumunun doğal olarak Cumhuriyetle hiç bir alakası olmayacaktır. Herşeyle ilgili olan Cumhuriyetin Türkiye'de ücret dağılımı konusundaki korkunç eşitsizliklerle hiç bir ilgisi yoktur. Her şeyi gösteren Cumhuriyet, köprüaltlarında yatan ve tiner koklayan sokak çocukları gerçeği üzerinde tam bir karartma işlevi görecek, orayı göstermeyecektir. Türkiye'nin bilim, sanat, felsefe ve kalite konusundaki durumu allandırılıp pullandırıldığında, abra kadabrayla mükemmele benzetildiğinde bu durum cumhuriyeti gösterecektir, ama gerçek ortaya çıktığında Cumhuriyetin hiper-temsilci yönü hemen ortadan kaybolacaktır. Doğaldır ki, her türlü eksiklikten tenzih edilmesi gerekecektir Cumhuriyetin. Ama bir kişileştirme veya Marx'ın meşhur ifadeleriyle bir tür "şeyleştirilmiş" (reified) şey olarak Cumhuriyet aslî görevini yerine getirmesi gereken yerde, salt kendine atfedilen hiper-özelliklerin metafizik ağırlığı altında, işlevsiz kalacaktır. Zaten yukarıda da değindiğimiz gibi olur olmaz herşeyi göstermesi istendiği andan itibaren, bir hiper-gösteren olarak Cumhuriyet onkolojik bir sürece tâbî olmak zorunda kalır ve göstergesel yönü giderek tamamen, kanser hücreleri gibi, gereğinden ve vazifesinden fazlasını yapmaktan dolayı hiç bir işe yaramamaya başlar.

"Bir göstergenin onkolojik bir sürece tâbî olması" ifadesi, meşhur Fransız yeni düşünürlerinden Baudrillard'ın kullanabileceği bir ifadedir (Baudrillard, 1996). O da herhangi bir şey üzerinde yapılan aşırı vurguların giderek o şeyin hissedilmesini nasıl önleyebildiğine dikkat çeker. Örneğin modernliğin hâlen Aydınlanmanın tamamlanmamış bir projesi olduğundan bahsedildiği bir ortamda, Baudrillard, sorunun Aydınlanmanın ideallerinin yeterince gerçekleşememiş olmasından değil bilakis aşı-

rı gerçekleşmiş olmasından kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu bir sorun, çünkü Aydınlanmanın bir ideali olarak özgürlüğün aşırısının özgürlüğü işlevsizleştirdiği ve insanı daha kasvetli bir zindanın tam ortasına çektiği de bir gerçek. Kezâ akılcılığın veya refahın da aşırı noktalara getirilmiş olmasının yarattığı ilginç komplikasyonların kanserojen metaforlar eşliğinde çok daha kolay anlaşılabildiğini savunur. Nitekim vücuttaki hücrelerin gereğinden fazla aşırı üremeleri de kanser diye bildiğimiz hastalığın temel sebebidir.

Dolayısıyla, bugün oteli gösteren cumhuriyet aslında insan haklarını da, halkın iradesinin yönetime yansıması gereğini, bir cumhurbaşkanı ile sıradan bir vatandaşın eşitliği ilkesini, her insanın temel bazı haklara ve temel fırsat ve imkan eşitliklerine sahip olması gereğini, bir vatandaş olmak ile bir teb'a olmak arasındaki mutlak ayırımı da ancak oteli gösterdiği kadar gösterecektir. Bütün bu konulardaki muhtemel içler acısı durumların giderilmesinin, aslında, en önemli gerekçesi bizatihi cumhuriyetin kendisi olması gerekirken, otel açılışından, orkestra dinlemeye kadar bir sürü başka şeyleri göstermekten iyice yorulan cumhuriyetin hâli kalmaz ve geriye kalan herşeyi göstermemenin kendi üzerindeki sorumluluğunu kaldıracağını düşünerek metafizik-ulvî makamına çekilir.

Cumhuriyet ve Toplumsal Yapıdaki Değişim

Aslında yukarıdaki görece uzun girişi bir bakıma (büyük harfli) Cumhuriyet ile toplumsal-yapısal değişim arasında kurulan olur olmaz alakaların olumsuz sonuçlarına işaret etmek için yaptık. Türkiye'de Cumhuriyet kuruldu kurulalı yapısal anlamda da süreç anlamında da çok hızlı bir değişime şahit olduğumuz bir gerçek. Ancak bu değişimin, bir sosyal değişken olarak ne kadarı doğrudan Cumhuriyetin bir sonucudur, ne kadarı bizzat cumhuriyetten kaynaklanmaktadır, dolayısıyla Cumhuriyet olmasaydı ne kadarı olmayacaktı?

Oysa her şeyden önce başka bir ifadeyle bu soru Cumhuriyet bütün bu değişimlerin hangilerinin bir gereği olduğu şeklinde de sorulabilirdi. Çünkü Cumhuriyet'in Türkiye'ye tepeden inme bir münasebetsizlikle inmiş olması, sosyolojik kurallar gözönünde bulundurulacaksa kabul edilebilir bir şey değildir. Nitekim, Cumhuriyet'in oluşumunu Türkiye'de hazırlayan hem siyasal, hem de toplumsal-yapısal anlamda oldukça koyu bir süreç vardır. Ancak bu sürecin koyuluğu, ulaşılan sonucun (Cumhuriyet'in), varsa, dünya standartlarına uygun bir sonuç olmadığı yönündeki eleştirilerin safdışı bırakılabileceği anlamına gelmez. Ulaşılan sonuçta yine tamamen Türkiye'nin alışıldık özgüllükleriyle karşılaşmamayı beklemek için anlaşılan fazla iyimser olmak gerekiyor.

Sosyolojide toplumsal-yapısal değişim dendiğinde, her şeyden önce toplum olgusuna bir yapı atfetmek gerekiyor. Takdir edilebilir ki yapı kavramının kendisi sosyal olgu eşliğinde düşünüldüğünde metaforik bir kavramdır (gerçi bir dereceye kadar bütün kavramların metaforik olduğu kabul edilebilir). Bu yapı tarihin dalgalanmalarına karşı genellikle dirençli, bazı siyasetçi veya entellektüellerin müdahalelerinden, kendilerine özgü kişisel yetenek(sizlik)lerinden kolayca etkilenmeyen karakteristik özelliklerine gönderme yapar. O yüzden yapıya gönderme yaparak bir toplumu açıklamaya çalışmak yapısalcılığın meşhur özne-yapı ikilemiyle karşı karşıya bırakır bizi. Sosyolojik analizde, toplumsal yapıyı görmemizi sağlayan şeyse, toplumun değişik kurumlarıdır. Toplumsal yapının özellikleri, genellikle aile, hukuk, devlet veya siyaset ve ekonomik üretim-tüketim düzeni gibi kurumların gerek kendi başlarına gerekse birbirleriyle ilişkilerinde sergiledikleri karakteristikler bazında teşhis edilir. Modernleşme dediğimiz süreç son üçyüz yıldır bütün dünyada hükümferma olmuş, dünyanın her tarafında toplumsal yapıda radikal dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümün yapısal terimlerle ifadesi sosyologlarca değişik kavramsallaştırmalarla ifade edilmiştir.

Örneğin bu geçiş Marx'ta, feodalizmden kapitalizme geçiş olarak, ekonomik unsurun öne çıkarıldığı bir dönüşüm olarak ifade edilmektedir. Normal şartlar altında ise her toplumsal yapının, ekonomik üretim ilişkilerini ve araçlarını ifade eden bir altyapı ile bu altyapıya göre belirlenen ideolojik, dinsel, sanatsal ve kültürel formları barındıran bir üstyapıdan oluştuğu düşünülür. Durkheim'da geleneksel toplumdan modern topluma geçişi karakterize eden kavramsallaştırma, mekanik toplum yapısıyla organik toplum yapısı arasındaki bir karşıtlık ve geçişle ifade edilir. Bu karşıtlık biyolojik terimlerle ifade edildiğinde geleneksel mekanik toplum ile solucanın yapısı; modern organik işbölümü toplumu ile insan vücudunun yapısı arasında bir paralellik yapısalcılığın metafor ihtiyacını karşılamıştır. Aynı geçiş, dönemin meşhur sosyologlarından Tönnies tarafından cemaatten topluma geçiş Weber tarafındansa yine ekonomik unsurun önplana çıktığı ancak buna kültürel düzeyde eşlik eden, dünyanın "büyüsünün bozulması" ve gündelik hayatın rasyonel örgütlenmesi gibi kültürel süreçlere de dikkat çekildiği bir analizle ifade edilir. Daha sonra Marksistler tarafından yapısal analiz daha da genişletilmiş ve, örneğin Althusser'de, toplumsal yapı siyaset, ekonomi ve ideolojiden oluşan, herbiri diğerine karşı görece olarak özerk olan, buna rağmen hangisinin daha etkin olacağını son kertede ekonominin üstbelirlediği üç ayaklı bir formasyon olarak düşünülmüş, böylece klasik marksizmin ihmal ettiği düşünülen kültürel ve ideolojik boyuta hakkının verildiği düşünülmüştür.

Gelelim Cumhuriyetin, Türkiye'nin toplumsal yapısının dönüşümündeki yerine. Kuşkusuz, yukarıda da değindiğimiz gibi, yani bir hiper-gösteren olarak, metafizik ve ulvî makamlara sahip bir Cumhuriyetin istihdamının Cumhuriyetin değerini artırmadığı, aksine onu iyice pasifize edip işlevsizleştirdiği gibi, bu tarz bir istihdamın onun toplumsal değişimdeki rolünü anlamayı kolaylaştırmadığını söylemek gerekiyor. Hatta bu durumun, giderek bizi bir cumhuriyete sahip olmanın sağlaması gereken imkanların elbirliğiyle yakalanması noktasından veya çabasından iyice uzaklaştırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. O zaman da Cumhuriyet, insanlara bir cumhuriyetin pozitif imkanlarını sunan bir erdem olmaktan çıkıp rahatlıkla, fiilî olarak cumhuriyet-olmayanın düzeninin devamını ve kamuflajını sağlamanın aracı haline gelebiliyor.

Aslında Türkiye'nin ikiyüz yıllık tarihi gözönünde tutularak bakıldığında Cumhuriyet'in önemli bir moment olmakla birlikte bu tarih içerisinde bir sürekliliğin ifadelerinden biri olduğu da görülebilir. Bu yanıyla Cumhuriyet, kurulduktan sonra yol açtığı yapısal değişimlerden ziyade sonucu ve bir parçası olduğu daha uzun Batılılaşma süreci açısından dikkate değerdir. Batılılaşma ise herşeyden önce uluslararası ilişkilerini belirleyen, daha doğrusu dünyada oluşan düzenin dayattığı şartlara uymaktan başka bir şey değildir. Daha önceleri tam bir merkez ülke olan Türkiye, Rönesans geçirmiş, coğrafi keşiflerde öncülük yapmış olmanın kendisine sağladığı imkanlar eşliğinde sanayi devrimini, arkasından da siyasal devrimlerini yaşamış olan Avrupa ülkelerine nispeten hızla bir çevreleşme eğilimine girmişti (Keyder, 1997). Tanzimat'la birlikte, Türkiye'nin bir çevre ülke olması ve bundan sonra kendisine layık görebildiği en iyi durumun Batı'lı dünyaya entegre olma ve onlara benzeme olacağı resmen ilan edilmiş oluyordu. Bu, aynı zamanda Türkiye'nin bundan sonraki iç ve dış siyaset rotasını da çizen bir ilandı. Kendi hedefini "muassır medeniyetler seviyesine ulaşmak" olarak tayin eden Cumhuriyetin bu rotadan bir sapmayı temsil ettiği söylenemez; aksine bu rotanın gittikçe hız kazandığı bir dönemine denk geldiği söylenebilir. Bu bakımdan da Cumhuriyetten sonra Türkiye'de meydana geldiğinden sözedilebilecek bir sürü toplumsal-yapısal değişimle Cumhuriyet arasında nedensel bir ilişki kurmak yerine Cumhuriyetin ilanının da dahil olduğu özerk bir süreç olarak okunması daha doğru olacaktır. Kuşkusuz söylemesi bile gereksiz, bu, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ve salt bu ilandan dolayı Türkiye'de hiç

bir şeyin değişmediğini söylemek değil; daha ziyade, yine Cumhuriyetin bir hiper-gösteren gibi kendinden menkul bir ilk ve nihaî sebep olarak algılanmasının ne kadar yanıltıcı olduğunu söylemektir. Kuşkusuz ilk ve nihaî sebep olma durumu genellikle çok ideolojik düzeyde işleyen bir mantıktır; daha makul bir konuşmada aklı başında hiç kimsenin bunu dört başı mamur bir tez olarak savunamayacağı düşünülebilir. Ancak, Cumhuriyetin yetmişbeşinci yılında iletişim teknolojisinden tutun da yaşam tarzının her düzeydeki modernize oluş biçimlerine kadar hemen herşeyin Cumhuriyete bağlanmasına hâlen tanık olmaktayız.

Burada Cumhuriyete bağlanan bu tür gelişmelerin büyük bir çoğunluğunun, dünyadaki daha global gelişmelerin, Türkiye'nin kaçamadığı ve Cumhuriyet olmasa bile kaçınamayacağı gelişmeler olduğuna azıcık sarfı nazar etmek Cumhuriyetle ilgili mistifikasyonun akıl almaz boyutları hakkında bir fikir verebilir.

Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti, savaş sonrasında kurulmuştur, ve bu savaş dünyadaki uluslararası ilişkileri yeni konseptler çerçevesinde ele alan, güçler dengesinde radikal değişimlere yol açan ve en önemli konularından birini Osmanlı'nın tasfiyesi ve yerine kurulacak yönetimin uygun bir rotaya kavuşturulmasının garanti altına alınması arayışının belirlemiş olduğu bir savaştır. Bu savaşın galiplerinden Fransa yaklaşık yüzkırk-yüzelli yıl öncesinde bir devrim gerçekleştirerek yöneten ve yönetilen ilişkisine, devlet ve birey mefhumlarına yepyeni boyutlar kazandırmış, Cumhuriyetin beşiği ünvanına sahip olmuş bir devletti. Bir proje olarak cumhuriyet ilk etapta bu ülkede görece büyük bir başarıya ulaştıktan sonra bütün dünyaya ulus-devletleri aracılığıyla bir yönetim modeli olarak bir bakıma ihraç edildi. Bu ihracın iki yolu vardı. Birinde kendisine ihraç edilen ülkeyi kendine bağımlı kılmayı sağlayacak veya varolan bir bağımlılığı sürdürecek bir yol olarak gündeme gelirken, ikincisinde Cumhuriyet ve ulus-devlet modeli artık direnilemeyen ve geri alınamayan bir süreç olarak sanayi toplumuna dönüşmenin zorunlu kıldığı bir adım olarak ortaya çıkıyordu. Ulus-devleti ile sanayi toplumu arasındaki ilişkinin sosyolojik doğası Gellner (1992) ve Hobsbawm'ın (1992) çalışmalarında yetkin bir biçimde ele alınmıştır. Her ikisi de ulusun, zannedildiğinin aksine devleti meydana getirmediği, aksine devletin, özellikle sanayi toplumunun sonucu olarak ortaya çıkan merkezî devletin ulusu tanımlayarak, işleyerek bir kimlik ögesi olarak ortaya çıkardığına dikkat çekmişlerdir. Geleneksel toplumun yerel liderlik örüntüleri, sanayi toplumunun gerektirdiği yüksek düzeydeki hareketlilik ve davranışlarında, özellikle sanayi araçlarına ve bunların yaygınlaşmasıyla zorunlu olarak ortaya çıkan merkezî devletin politikalarına karşı davranışlarında hesaplanabilirlik ve kontrol edilebilirlik özelliğinin gelişmesi önünde ciddi bir engel teşkil ediyordu. Gerçi bu örüntüler sanayi toplumunun kent hayatı lehinde gelişmesiyle birlikte zaten çözülmeye yüz tutmuştu. Ulus hem bu çözülen ilişkilerin yol açtığı toplumsal anomi şartlarının giderilmesinde birleştirici bir unsur, hem de bizatihi kendisi eski tarz ilişkilerin çözülmesini hızlandırıcı bir siyaset olarak görülüp devlet tarafından ısrarla izlenmiştir.

Dolayısıyla bir siyasal model olarak cumhuriyet hemen bütün dünyada ulus-devletlerin gelişmesine yol açan modernleşme sürecinin önemli bir parçası olarak ortaya çıkmakla birlikte, bunun her ülkedeki tezahürleri aynı şekilde olmayabiliyordu. Örneğin, yukarıda da değindiğimiz gibi sömürge-sonrası ülkelerde bir yönetim modeli olarak hemen her yerde başvurulan cumhuriyet, aslında hemen hemen tam tersi bir işlev yüklenmek üzere, yani bu bölgelerin halklarının iradesiyle taban tabana zıt, güdümlü bir yönetimin sürdürülmesine kamuflaj sağlıyordu. Avrupa'da bir cumhuriyetin rasyonel bir proje olarak içerdiği tüm imkanlara ulaşmanın gerektirdiği, siyasal katılımın maksimize edilmesi, halkın mümkün olan en çok aklının hesaba katılması, bunun gerektirebileceği iletişimsel ortamın olabilecek en yüksek seviyeye çıkarılması gibi siyasetler gerçekten de izlenerek cumhuriyet projesinin

imkanları zorlanırken, yine aynı Avrupa ülkeleri kendi sömürgeleri olan ülkelere kendi pratiklerinin ancak çok çarpıtılmış biçimlerini, neredeyse bir karikatürlerini reva görmektedirler. Gerçekten de bugün sömürge sonrası cumhuriyetlerin hemen hiçbirinde cumhurun hemen hiç esamisinin okunmamasının ve demokratikleşmeye doğru bir evrilmeye gitmemesinin sebebi bu cumhuriyetlerin meşruiyetlerini sağladıkları cumhurun potansiyel iradelerinin hilafına işgörmek üzere tesis edilmiş olmalarından kaynaklanıyor. Cumhuriyetin bu maluliyeti bu ülkelerde sivil toplum, halk iradesi modernleşme gibi konularda konuşurken cumhuriyet ile demokrasi ikilemi arasında sıkıştırıp bırakıyor.

Türkiye Cumhuriyeti de hiç bir zaman tam bir sömürge hayatı yaşamamış olması anlamında sömürge-sonrası bir ülke olmasa da, yetmişbeşinci yılında bile temsil ettiği halkına güven sorunları duymayı aşan bir yetmişbeş yaş olgunluğuna ulaşmış değildir. Kuşkusuz bu güven sorununu da salt bir olgunlaşmamışlığa bağlamak biraz safdillik olur. İşin aslı, daha ziyade Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk cumhurunun taşıdığı küresel liderlik potansiyelinin dizginlenmesi amacından sapacak radikal adımları henüz at(a)mamış olmasıdır. Dolayısıyla Türkiye'de bir toplumsal-yapısal değişimden bahsedilebilecekse bunun uluslararası ilişkiler boyutunda bir karar odağı veya tarafı olmaktan çıkıp üzerine hesaplar yapılan, dünya düzenindeki dönemsel dalgalanmalara göre şu tarafa veya bu tarafa düşmek zorunda kalan bir elemana dönüşmesi sözkonusudur. Türkiye'de bu konumun hazmedilmesi Cumhuriyeti kuran kadroların sağladıkları vokabulari de kullanılarak, ya örtbas edilmek veya meşrulaştırılmak suretiyle sağlanmıştır. Ama bu hazım her hâlükârda bir toplumsal yapı unsuru olarak yöneten-yönetilen ilişkisinde gerçekten de önemli bir uğrağı temsil etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduktan sonra hızlı bir kalkınma hamlesine girişmiş olduğu doğrudur. Nitekim bu kalkınmanın en önemli göstergelerinden biri de Onuncu yıl marşında dile getirilen, yurdun baştan sona demir raylarla döşenmiş olmasıdır. Ancak bu kalkınma hamlesinin, Türkiye'de hangi yönetim işbaşında olursa şu veya bu şekilde zaten yapılacak olduğunu söylemek bile gereksiz aslında. Anadolu'da hangi tür bir yönetim olursa ondan daha fazlasının yapılmış olduğunu söylemek mümkün değil. Oysa fazladan olmak üzere Cumhuriyet özel teşebbüs ile devlet teşebbüsü arasında güttüğü siyasetle resmen sıfırdan zenginler türeterek, bunları kapitalizmin veya genel olarak Batı medeniyetinin oluşmasında burjuvazinin oynadığı role benzer bir role hazırlamaya çalışmıştır. Örneğin daha onuncu yılda bile demir raylarla döşenmiş olduğu söylenen ülkeye o tarihten sonra ancak bir kaç kilometrelik bir ilave yapılmış olması bile, sözkonusu zengin tabakanın yaratılma politikasının bir gereği olmuştur. Otomotiv ticaretinin sekteye uğramamasını gözeten bu himayeci ekonomik siyaset, gümrük duvarlarını da yine aynı siyaset gereği bir hayli yüksekte tutunca aynı zamanda da Türkiye'deki otomotiv sanayinin gelişmesini sekteye uğrattığının farkında mıydı bilinmez. Ama bilinen, Türkiye'nin Avrupa'nın geçmiş olduğu kalkınma yolunu izlemek adına başvurduğu tüm yolların kendi azgelişmişliğini sürdürüp pekiştirmekten başka bir işe yaramadığıdır. Bir burjuva yaratayım derken, hiç bir risk üstlenmeyen, tamamen devlet ihaleleriyle ve kendi vatandaşına en kalitesiz ürünleri en pahalı fiyatlara satmanın hesaplarını yapan, rekabetten pek de hoşlanmayan, rekabetin olduğu yerde hiç bir racona uymadan, rekabetin gerektirdiği nomosa hiç bir riayet etiği gözetmeden rekabet mantığını sekteye uğratacak güç odaklarıyla ilişki ve ittifaka girerek oyunu bozan bir rant kesimi yarattı (Türk burjuvazisinin devlet siyasetiyle ilişkisi konusunda bkz. Buğra, 1995; Kalkan, 1991). Aynı kesim, bütün bu tavır ve tutumlarıyla, devletten aldıkları himayeci destekle, Türkiye'nin bir çevre ülke konumunun pekişmesinden kendi çıkarları açısından hep yarar gördüler. Bugün televizyonlara çıkıp "herşeyini Cumhuriyet'e borçlu" olduğunu söyleyen bu kesimin en önemlileri bu bakımdan haksız sayılmadıkları gibi, söyledikleri kendi içinde an-

cak bu düzeyde değerlendirildiğinde Cumhuriyetin bir hiper-gösterene dönüşmesinden sorumlu tutulamaz. Aksi taktirde Cumhuriyetle, aslında Cumhuriyet dönemine denk gelmiş olmasından başka cumhuriyetle hiç bir alakası olmayan kişiler, gelişmeler, toplumsal-yapısal değişmeler vs. lerin Cumhuriyeti bir hiper-gösterene dönüştüren bu tarz bir istihdamı bir cumhuriyetin sağlayabileceği ve aslında bir yanıyla da kesinlikle demokrasi, insan hakları ve demokratik aklın maksimizasyon projesini de içermek zorunda olan imkanlarından dikkatleri uzaklaştırmaktan başka bir şey yapmış olmaz. Vak'a şu ki Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen süre, sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada tarihin en hızlı ve en radikal dönüşümlerinin yaşandığı bir dönemdir. Bunun bir yansımasının Türkiye'de de olmasından daha doğal bir şey olamaz. O yüzden bu yazıda toplumsal değişim ile Cumhuriyet arasında bir irtibat kurarak Türkiyenin toplumsal yapısındaki geçişin karşılaştırmalı ve ayrıntılı bir analizini vermek yerine Cumhuriyet'i toplumsal-yapısal değişimle ilişkilendiren söylemlerin Cumhuriyetin ideallerine ulaşmak açısından oynadıkları negatif role dikkat çekmeyi yeğledik.

Şimdi de Cumhuriyet ve demokrasi konusunda söz söyleyen hemen herkesin varıp saplandığı dikotomi üzerinde duralım. Kuşkusuz bu dikotominin aşılması gerekiyor. Demokrasi ve Cumhuriyet dikotomisinin aşılması, aynı zamanda Türkiye'nin içkin potansiyellerinin açığa çıkmasını da sağlayabilecek görünüyor.

Aydınlatan Cumhuriyet ile Şımartan Demokrasi Arasında Türkiye'de Demokratik Cumhuriyet Şansı Üzerine

Fransa'nın ünlü solcularından ve Mitterand'ın önemli danışmalarından Régis Debray'ın Cumhuriyetle demokrasi arasında yaptığı ilginç bir karşılaştırma var. Der ki Debray: "Cumhuriyet çocukta insanı arar ve çocuğu ortadan kaldırmak pahasına onda yalnızca büyümesi gereken şeye hitap eder. Demokrasi ise insanda çocuğu şımartır. Çünkü o ona yetişkin muamelesi yaparsa onu sıkacağından korkar. Öğrencinin yetişmesini isteyen cumhuriyetçi hiçbir çocuğun çocuk olarak hayranlık verici olmadığını söyler. Demokrat ise sonuçta kocaman çocuklar oldukları için bütün insanların sevimli olduğunu düşünür. Bu daha kaba bir biçimde şöyle de ifade edilebilir: Cumhuriyet çocukları sevmez. Demokrasi ise yetişkinlere saygı göstermez" (Debray, 1997: 20).

Bu karşılaştırmadan hareket edecek olursak, hem cumhuriyette hem de demokraside insanın yetişkin haliyle çocuk halinin ne olduğu konusunda teslim edilmiş bir bilgi varmış gibi görünüyor. Gerçekten de öyleyse aslında ne cumhuriyetin yetişkin insanı kurma biçiminde ne de demokrasinin çocuğu şımartan tutumunda bir sorunun çıkmaması gerekirdi. Oysa sorun tam da bu noktada çıkmaktadır. Denilebilir ki, Cumhuriyetin içerdiği bütün meşruiyet sorunları Cumhuru temsilen hükümet eden güçlerin bizzat kendi yetişkinliklerinden başlayarak, hükümet ettikleri topluma isnad ettikleri yetişkinlik standardı konusunda vatandaşlarını yeterince iknâ edememelerinden kaynaklanmaktadır. İnsanın çocukluk ve yetişkinlik hâlinin ne olduğu konusundaki kendinden-eminlik, giderek hakedilmemişliği her gün günyüzüne daha da çıkan kesinlik duygusunun karşılığı meşruiyet bunalımı olmaktadır.

Tabiî ki, bu tabloya cumhuriyetle idare edildiği söylenen dünyadaki yaklaşık yüz ülkenin hepsindeki çeşitlilik katıldığında, cumhuriyetin bir toplumsal yapıya veya o yapının idare anlayışına, halkın iradesini temsil anlamında, fazladan ne kattığı da ciddi bir soru haline geliyor. Sözkonusu çeşitlilikte tek kişilik sınırsız bir diktatörlükten tutun da bir partinin veya bir zümrenin hakimiyetine, çoğulcu bir toplum yapısından, çok partili parlamenter bir rejime kadar yayılabilen genişçe bir yelpaze var. Bugün Baas rejimlerinin de bir çeşit Cum-

huriyet olduklarını ve genellikle halklarının çok küçük bir azınlığına dayandıkları veya 90'lara girerken geride bıraktığımız Doğu Bloku ülkelerinin hepsinin de birer Cumhuriyet oldukları ve halkın bütün temsilinin hasbelkader devrim işini deruhte etmiş bir politbüronun iradesine indirgenmiş olduğu da ayrı bir gerçek. Bu durumda gerçekten de Cumhuriyetin bir yönetime fazladan ne kattığı konusunda ciddi bir bulanıklığın varolmaması düşünülemezdi.

Her ne kadar cumhuriyet kavramının anlam içeriğinde halkın bütün özellikleri ve bütün varlığıyla yönetime iştirak etmesi, hatta bir bakıma halkın iradesinin tecessüm etmiş bir ifadesi varsa da, bir yönetim biçimi olarak Cumhuriyet kendisini, ortaya çıktığı her zaman ve her yerde, halkın önemli bir kesiminin ya katılmadığı veya kayıtsız olduğu bir toplumsal tasarımı halka "öğreterek ve dayatarak kabul ettirmek" yoluyla tesis etmiştir. Cumhuriyetin bu paradoksu Jakobenizm olarak bilinegelmiştir. İster ilk ortaya çıktığı Fransa'daki uygulamalarıyla gözönünde bulunduralım, isterse de daha sonra tekrarlanmaya çalışıldığı diğer tüm tecrübeleriyle birlikte gözönünde bulunduralım, Cumhuriyetin, halkın fiîlî olarak gerçek iradesini temsil bakımından terkibinde böylesi bir Jakobenizm unsuru kesinlikle yokolamamıştır. Hatta denilebilir ki, bu unsur sözkonusu tecrübelerin çok azında belli bir seviyeye kadar in(diril)ebilmiştir. Bu durum herşeyden önce Cumhuriyetin Aydınlanma'nın ideallerini gerçekleştirmenin siyasî öznesi olarak tasarlanmış olmasıyla alakalı bir şeydir. Aydınlanma kendi içinde muhtemel bir despotizmin bütün meşrulaştırıcı dayanaklarını tesis ediyordu zaten. Aydınlanmış bir elitin dışındaki kitleler "kendi sağlık ve yararları için" zorla da olsa iyileştirilmeyi, aydınlatılmayı ve kurtarılmayı hakediyorlardı. Bunun farkında olmamaları hiç önemli değildi. Hasta her zaman kendi hastalığının farkında olmayabilir. Hasta nasıl hasta olduğu andan itibaren doktoruna mahkumsa esas itibariyle hasta olan halk da kendi doktorları olan Aydınlara mahkumdur. Dolayısıyla Aydınlanma projesinin içinde merkezî bir siyasal öneri olarak halkı temsil etmeden önce halkı halk yapan, bunu yapıncaya kadar da halk üzerinde eğitim veya tedavi işlemleri konusunda kendini kendinden menkul bir biçimde tam yetkili gören bir cumhuriyet fikri vardır.

Aydınlanma'nın meşhur doğal durum teorisyenlerinden ve Cumhuriyet fikrinin büyük babalarından J. J. Rousseau'nun, insanın özündeki veya en doğal halindeki "iyi"nin siyasal düzeydeki temsili anlamındaki "genel irade"ye yaptığı güçlü vurgu bile, bu "genel irade"nin açığa çıkması için vatandaşların ciddi bir eğitimden geçmesini öngörüyordu. Bu eğitimin siyasal pratiği Fransa'da "devrimin çocuklarını yemesi"yle karakterize edilen meşhur Jakobenizmiyle ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, bütün bu anlatılanlardan, Cumhuriyetin bir miktar Aydın despotizmi olmadan tahakkuk edilme imkansızlığının bizzat cumhuriyetin kurucu düşüncesinin altında yatan aydınlanmacı ve aydınlatmacı felsefeden kaynaklandığı sonucu çıkabilir. Burada cumhuriyetin neredeyse her çeşit rejimi meşrulaştıran bir isimlendirmeden ibaret bir şey olduğu gibi bir sonuç çıkabilir ki, kuşkusuz bu kadar da değildir. Yine de asgari bile olsa veya formaliteden ibaret bir şey de olsa cumhuriyetin gerektirdiği bir kuvvetler ayrılığı, bir meclis ve kendisine eşit davranılması hukukî bir taahhüde bağlanmış vatandaşlar topluluğundan oluşan bir halk vardır. Halka dayanıyor olmak ne kadar görünüşte ve mevcut bir yönetimi meşrulaştırmaktan öte gitmeyen koca bir aldatmaca bile olsa salt bu esasta meşrulaşmış olmanın yarattığı, bir noktadan sonra elbetteki inkar edilemeyen bir takım imkanlar vardır. Bu imkanlar er veya geç Cumhuriyetin daha demokratik bir temele oturmasının, gerçekten de halkın iradesini yansıtarak ve temsil ederek gelişmesinin önünün mutlak anlamda kapatılamamasını sağlayacak cinstendir.

Sözkonusu Jakobenist unsurun cumhuriyetin terkibindeki payı konusunda cumhuriyetler arasında kayda değer bir farkın bulunduğu da inkar edilemez bir gerçektir. Ayrıca

bu payın ağırlığı kadar bu payın Cumhuriyetin tesis sürecinde geçerli kalma süresi de cumhuriyetler arasındaki farklardan birini oluşturmaktadır. Nitekim, Fransa'da Cumhuriyetin sözkonusu Jakobenist dönemi çok da uzun sürmemiştir ve hemen akabinde toplumu oluşturan değişik sınıflar ve kesimler arasında uzlaşmaya dayalı bir temsili yönetim sisteminin geliştirilmesine çalışılmıştır. Fransa'nın hürriyetlerin, insan haklarının ve yönetimde demokratik seviyenin merkezi olduğu gözönünde bulundurulabilir. Buna rağmen, Fransa'da Cumhuriyet, kendisine uygun vatandaşlar yetiştiren ve başlangıcı sıkı Jakoben olan bir okul sürecinde, eğitimi ve disiplini devreye sokmadan, Debray'ın deyimiyle çocuk bir toplumu kendi tanımladığı bir yetişkinlik standardına getirmeden gerçekleşmemiştir. Bu anlamda cumhuriyetin en önemli vasfının modernleştirme olduğunu söyleyebiliriz.

Bu sefer Fransa'da veya cumhuriyetin ilk uygulamalarının ortaya konduğu yerlerde Jakobenizmin nispeten kısa tarihli olmuş olmasına bakarak, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde veya hatta Türkiye'de bu Jakobenizmin çok uzun sürmüş olmasına bakarak, Türkiye'de bir Cumhuriyetin veya modernleşmenin yaşanmamış olduğu söylenebilir mi? Kuşkusuz bu tarz bir modernleşme de modernleşmenin geçerli bir çok tarzından biridir. Genellikle çok sıkça yapılan bir eleştiri, Türk modernleşmesinin tepeden inmeci, Jakoben bir yol izlemekle "normal" bir modernleşme yolu izlememiş olduğudur. Oysa modernleşmenin tek bir tarzı yoktur, veya modernleşmenin Jakoben bir tahakkuk tarzını dışladığını gösterecek hiç bir emare yoktur. Ayrıca "normal" sayılabilecek ve diğerlerinden ayırdedilebilecek bir "modernleşme" süreci için tartışılmayacak hiç bir model tecrübe yoktur. Her modernleşme tecrübesi biriciktir ve tekrarlanamayacaktır (Aktay, 1998). Nitekim, Göran Therborn tam da modernleşmenin "normal yolu" nosyonuna karşılık vermek üzere, dünya ölçeğinde evrensel bir sonuç olarak rastlanan modernleşme sürecine dünyanın çeşitli yerlerinden en azından dört ayrı yoldan iltihak biçiminin ayırdedilebileceğine işaret eder. Bu dört yoldan biri Avrupa'lı devrim veya reform kapısı; ikincisi Amerikalıların Yeni Dünyalarının kıtalararası göç ve genosidlerinin bir sonucu olarak gerçekleşen biçimi; üçüncüsü ithal edilen veya dışsal olarak dayatılan veya genellikle bir ülkenin yöneten elitinin uluslararası angajmanlarla kendi ülkelerinde önayak oldukları, kendi ülkelerine yukardan dayattıkları modernleşmedir ki, Tanzimattan itibaren Osmanlı'nın girdiği yol böyle bir yoldur; son olarak da sömürgeleştirilme yoluyla modern dünyaya açılan, fethedilen ülkelerin modernleşme yolu ayırdedilebilir (Bkz. Therborn, 1996).

Peki neydi cumhuriyetin istediği insan tipi? Fazla ince bir mülahazaya gitmeden bunun yeni yükselen burjuva pazar toplumunun ihtiyaçlarına karşılık veren ve temel karakteristiği pazarda kendi özgür iradesiyle seçmeler yapabilen, seçimlerinde rasyonel olmayan hiç bir etki tarafından belirlenmeyen alış-veriş insanı olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda Cumhuriyet bu vatandaşı yetiştirinceye kadar ulus-devlet kisvesine bürünmüştür. Ulus, Gellner'in de yerinde tespitleriyle (Gellner, 1991) sanayi toplumunun bir ürünüydü ve ulus devleti de sanayi toplumunun gerektirdiği büyük çaplı organizasyonların bir gereksinimi olarak ortaya çıkarak ulusu oluşturmuştur. Ulus aynı zamanda cumhuriyetin birey projesi için gerekli kıldığı, yerel kimlik ögelerinin tasfiyesi sonucu oluşan boşluğu doldurmak üzere bir üst kimlik olarak işlenmiştir. Ulus-inşâ süreci ise çok yerde olduğu gibi Türkiye'de de sancılı olmuştur. Çünkü insanların şu ana kadar kendilerini nisbet ettikleri bir organizmadan koparılmalarına ve yeni bir organizmaya dahil olmalarına tekâbül eden süreçlere eşlik ediyor. Takdir edilecektir ki, organizmadaki veya organizmalar arasındaki bu hareketliliğin travmatik etkileri oluyor. Bunu herkes kabullenmek istemeyebiliyor. Cumhuriyet bu herkesleri ikna etmeye çalışır, kendisi mutlak bir otantisite iddiasına dayanarak, yani aydınlanmış olarak, geriye kalan insanları da bu aydınlan-

madan nasiplendirmek üzere üstüne aldığı vazifeyi, gerektiğinde zor kullanarak yerine getirir. Sonuçta hemen hemen her ulus-devlette insanlar tamamen Cumhuriyetin idealleri açısından kendilerini nasıl hissetmeleri gerekiyorsa öyle hisseden, bunun için gerektiğinde kendi bedensel varlıklarından vazgeçen, kendi bedenlerini cumhuriyetin bedeni veya organı kılan (Foucault, 1977; 1993; Aktay, 1997) bir vatandaş topluluğuna dönüşürler. İçerdiği bütün bireyselleşme çabasına rağmen, Cumhuriyette bireyin kendine ait varlığından ziyade kendisinden önce tanımlanmış kollektif bir bedene ait bir varlığı sözkonusudur. Hatta denilebilir ki, sözkonusu edilebilecek kadar bir bireyselleşmenin tüm varoluş nedeni, insanı başka bağlardan kurtararak sadece cumhuriyetin kendisine teklif ettiği organik varoluşu rahatça kotarabilmektir.

Kuşkusuz bütün bu tanımlar, cumhuriyet düşüncesinin her zaman zorunlu çağrışımları ve sonuçları değildir. Daha doğrusu, en azından, cumhuriyetin bütün dünyadaki genel geçer gelişimi demokratikleşmeye doğru giden ve gerçekten de insanların bireysel veya cemaatsel özgürlüğünün önünü açan bir teleolojiye tâbî olduğunu söyleyebiliyoruz. Hatta denilebiliyor ki artık, radikal bir demokrasiyle tamamlanmamış bir cumhuriyet eksik kalmış bir cumhuriyettir ve kendi içindeki anlam teleolojisi gereği, her cumhuriyet temsil iddiasında bulunduğu halkının kollektif iradesini gerçekten de temsil konusunda en üst düzeyde bir verimliliğe taşıyan bir kadere mahkumdur. Bu ifadeler cumhuriyetin iyice metafizik hale gelmiş bir ifadesi olarak inananlarına ulaşılmaz bir cennet vadeden dinsel ifadeler değilse, Cumhuriyet adına yaşadığımız bütün olumsuzlukların geçici olduğunu düşünerek teselli bulabiliriz.

Geriye bütün bu söylediklerimizden yola çıkarak Türkiye örneği üzerinde de bir iki laf etmek kalıyor. Kuşkusuz gerek Cumhuriyet formülünün içerdiği Jakobenist madde oranının fazlalığı, gerekse bu maddenin etkisinin devamı konusunda Türkiye'nin bir takım özgüllüklerinin olduğu muhakkaktır. Türkiye'de devletin kendini tanımlama biçiminde, kendi vatandaşını kendisi için varsayan tutumu hâlen sürmektedir. Aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer öncü Cumhuriyetler arasında temayüz etmesini sağlayan asıl özelliği, (kuşkusuz kategorik bir özelliktir bu, en azından başka ülkelerle de aynı kaderi paylaşıyordur) gecikmişliğidir. Türkiye'de Cumhuriyet hem çok gecikmiş, hem de yerleşmesi için gerekli olan okuldan geçme süresi bitmemecesine çok uzun sürmüştür. Türkiye'nin modernleşme tarihinde zaten âşinâ olduğumuz genel gecikmişlik Cumhuriyetin de gecikmişliğiyle birarada düşünüldüğünde Türkiye için yol açmış olduğu çok derin komplikasyonların boyutları daha iyi takdir edilebilir.

Burada gecikme deyip geçmemek gerekiyor. Bu gecikmişliğin belli bir miktarı bazı milletlerde daha fazla çalışmanın ve çok daha hırslı bir telafi çabasının güçlü bir motivasyonu olabilir. Nitekim Alman ulusunun genel olarak gecikmişliği üzerinde bir yığın edebiyat üretilmiştir. Almanyanın sanayisinin gecikmiş olması, burjuvazisinin geç yetişmiş olması, buna mukabil Aydınlanmasının da gecikmiş olması üzerinde epeyce durulmuş ve bütün bir Alman ırkının sonraki bütün tarihindeki atılımları hep bu gecikmişlik kompleksinin eşliğinde okunmuştur (Laroui, 1993; Çiğdem, 1992). Burada Türkiye Cumhuriyetinin en önemli hedeflerinden birisinin "Çağdaş Uygarlık Seviyesine Yetişmek" olduğu hatırlanmalıdır. Oysa yetişilecek olan Çağdaş uygarlık almış başını gitmiştir. Büyük bir ihtimalle hedef bu şekilde yani "yetişmek" olarak tayin edilmekle birlikte Türkiye'nin önünde yorucu ve meşakkatli bir takip süreci başlatılmış oluyordu. Bu öyle bir takiptir ki, ilerden gidenler her zaman teknolojik olarak ve imkan olarak geriden gelenlerin âdeta yetişme ihtimalini ortadan kaldırarak ilerliyorlardı.

Belki de bu yüzden, Türkiye için gecikmişlik Almanya'dakine benzer sonuçlara yol açmamıştır. Kuşkusuz bu durum bir yandan sosyal olaylarda determinizmin çok rahat bir

tez olamadığını göstereceği gibi, aynı sonuçların vâkî olabilmesi için Almanya'ya kıyasla Türkiye'de eksik olan bir çok şeyin var olduğunu gösteriyor. En önemlisi Türkiye'deki Cumhuriyetin dünya sisteminin gerektirmeleriyle de çok yakından ilgili olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Yani Türkiye'ye Cumhuriyet dolayısıyla tayin edilen uluslararası konum ve roller, Türkiye'deki cumhurun asgari bir tasdikinin değil bilakis bu cumhurun azamisinin hilafını gerektiren şeylerdi. Türkiye, cumhuriyetin kuruluşunu müteakip hilafeti de kaldırmakla sözkonusu uluslararası iradenin kendisinden beklediği ilk işi, İslâm ülkelerinin bütün dünyada muhtemel bir odak olmaktan çıkarılması işini deruhte etmiş oluyordu. Kuşkusuz bu da halkı Müslüman olan bir ülkenin şu ana kadar getiregeldiği siyasal kültüre kolay kabul ettirilebilecek bir şey değildi. Hilafet dolayısıyla bu milletin gündelik hayatına, evrensel ufkuna ve giderek bilincine hatta bilinçaltına nüfûz etmiş bir varoluş moduyla çatışmak demekti bu. Hem kabul ettirilmesi zordu hem de bir oldu bittiye getirilerek kabul ettirilse bile her an yeniden depreşmesi ihtimalini yok etmenin mümkün olmadığı bir duyguydu bu. Dolayısıyla cumhuriyete Türkiye'de kısa vadede toplumsal çeşitlilikleri tanımak ve demokratik bir yapıya evrilmek gibi bir lüks tanınamazdı. Nitekim, uluslararası ilişkilerin Türkiye'nin dışında kendi içinde yaşadığı bir kırılma sonucu Türkiye'ye çokpartili bir hayata geçişin uygun görülmesinden bu yana Cumhuriyetin bu yönü, geçirdiği çok katı bir tekpartili yaşamın sıkıcı, tektipleştirici, monist sürecinin sağladığı avantajların büyük bir çoğunluğunu kaybetmeye yüz tutmuştur. Ancak bu kayıplar Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki angajmanlarını mutlak surette tehdit edebilecek boyutlara vardığında cumhurun ne dediğinin fazla bir önemi olmuyor veya sadece göstermelik bir cumhuriyet işletilmiş oluyor. Kuşkusuz böyle bir durumda Cumhuriyet bütün yan-söylemleriyle birlikte cumhurun hilafına işleyen bir siyasetin meşrulaştırıcı lügatçesini sağlamaktan başka hiç bir gerçek varlık göstermemektedir.

Dolayısıyla Türkiye'de Cumhuriyet ve demokrasinin birarada oluşturdukları terkibin mahiyeti, çok önemli olmakla birlikte, salt bir gecikmişlikçe üstbelirlenmiyor. Daha önemli faktör, bizzat Türkiye'nin uluslararası ilişkiler düzeyinde giriştiği angajmanlar olmuştur. Bu angajmanlar en azından Wallerstein'ın vurguladığı ve azgelişmişliğin veya çevre (periferi) konumunun aşılmazlığını garanti altına alan dünya-sistemi yaklaşımı (1974;1979) gözönünde tutularak daha kolay açıklanabilir. Bu yaklaşımlarda dile getirilen dünya sisteminin merkezinin organize ettiği uluslararası işbölümünde dağıtılan görevler vardır ve azgelişmişlik salt bu işbölümünde bazı işlerin deruhte edilebilmesi için bile olsa hiç bir zaman merkez ülkeler konumuna erişemeyecek şekilde kader kılınmıştır. Ağır sanayinin merkez ülkelerden çevre ülkelere transferinin bu konuda gözönünde tutulması bir örnek olarak yetecektir. Bu durumda Türkiye Cumhuriyetinin demokrasiyle bir türlü gerekli ve yeterli kaynaşmayı sağlayamaması gerçeği, uluslararası ilişkiler veya Wallerstein'ın dikkat çektiği dünya-sisteminin mantığı çözümlenmeden tam anlamıyla anlaşılamayacaktır. Şayet bu kaynaşma sağlanabilirse, Türkiye'nin bu uluslararası işbölümündeki uyumlu rolünü terketme yönünde içsel bir baskı, giderek sancı, kendini hissettirecektir. Bu sancı bu makro işbölümünü ne ölçüde bozabilir ve ne kadar etkileyebilir bilinmez ama, en azından Türkiye'nin bu işbölümünde kendi çıkarlarını sonuna kadar kollayan bir taraf olmasını sağlar. Bu aynı zamanda bu kaynaşmanın niçin gerçekleşmediğini de aslında yeterince anlatmaktadır.

Kuşkusuz Cumhuriyetin demokrasiye doğru evrilememesinin yegane sebepleri dışsal değildir. Bunun çok karmaşık içsel sebepleri de vardır. En basitinden bütün toplumsal sistemler sınıflarıyla toplumsal tabanlarıyla, kurumlarıyla belli bir kurulu düzen tesis ederler. Türkiye'de Cumhuriyet de Osmanlı'da yıkıp tevarüs ettiği veya ikame ettiği kendine özgü toplumsal tabanı ve yarattığı sınıflarıyla (hemen akla gelebilecek olan, bir modernleştirme

projesi olarak Cumhuriyetin bunu gerçekleştirmek için, bu süreçteki merkezî rolüne inandığı için şiddetle önemsediği burjuva sınıfının ortaya çıkarılmasıdır) tam teşekküllü bir establishment tesis etmiştir. Denilebilir ki Cumhuriyetin vesayet altında geliştirdiği burjuvazi sınıfı, devlet desteği olmadığı sürece kendi ayakları üzerinde durabileceğini ispatlamanın hiç bir emaresini hâlen göstermemiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından bu yana Türkiye'nin millî burjuvazisi gelişmenin ve kalkınmanın motoru olarak kabul edildiği halde gerçek anlamda bir motor rolünü devletin muharrik gücü ve sürekli yakıt desteği olmadan bir türlü oynamamaktadır. Buna mukabil Türkiye'de asıl burjuvazi devlet desteği olmadan, daha ziyade Cumhuriyetin kurucu idealleriyle pek bağdaşık olmayan dinsel (İslâmî-Protestan) motivasyonlarla yeni yeni yetişmeye başlamış ve başladığından bu yana da Türkiye'nin ekonomisinde gözle görülür bir özerkleşme ve hareketlenme gözlemlenmeye başlamıştır. Ancak devlet ihalelerine sırtını dayamış olan, hiç bir zaman risk almadan ve garantili bir alan görmeden yatırım yapmamaya alışmış olan millî burjuvazinin bu yeni yükselen burjuvazi dalgaya karşı ilk savaşımında demokrasiyi zayıflatmaya yönelmesi, Cumhuriyet ile demokrasinin iki önemli sınıf arasında sembolik bir sermaye (Bourdieu, 1990) olarak paylaşıldığını gösteriyor. O yüzdendir ki, bugün demokrasiyle cumhuriyet arasında varolduğu söylenen, aslında gerek demokrasinin gerek cumhuriyetin iç anlamsal teleolojilerinin kesinlikle uğramaması gereken çelişki, bizzat bu toplumsal ve ekonomik katmanlaşmanın ifadesi olmaktadır.

Kuşkusuz, bütün uluslararası mukayyetliklerine ve ülke içindeki sözkonusu sınıfsal çelişkilere rağmen, Türkiye Cumhuriyeti için bile demokrasiyle ebedî bir ayrılık düşünülemez -bu ikisinin birbirilerine kavuşmamaları da. Bunun için fazladan bir şey yapmak da gerekmiyor. En azından felsefî bir mülahaza olarak, Cumhuriyetin içerdiği demokratik telos'u açığa çıkartmaktan, belki de önünü açmaktan -hatta kapatmamaktan- fazla bir şey gerekmiyor. Türkiye'de yaşayan birilerinin diğerleri üzerinde tahakküm kurmalarını mümkün kılacak veya bu tahakkümü kolaylaştıracak kurnazca formüllere yeni Cumhuriyeti kapatmak ve cumhuriyetin gerektirdiği okulun müfredatına demokrasi dersi koymak, zaten bundan daha fazla bir şey değildir.

Referanslar

Aktay, Y., 1997, *Body, Text, Identity, The Islamist Discourse of Authenticity in Modern Turkey,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: ODTÜ.

Aktay, Yasin, 1998, Kültürel Sahihlik Söylemleri ve Modernlik, *Tezkire,* s. 14.

Baudrillard, 1996, *Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme,* İstanbul: Ayrıntı.

Bourdieu, P., 1990, *The Logic of Practice,* translated from the French (1980) by R. Nice, California: Stanford University Press.

Buğra, A., 1995, *Devlet ve İşadamları,* İstanbul: İletişim.

Çiğdem, A., 1992, *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi,* Ankara: Vadi.

Debray, R., 1997, Cumhuriyetçi misiniz Demokrat mı?, çev. Ahmet Arslan, *Türkiye Günlüğü,* s. 47 (ayrıca yazı, Ahmet Arslan'ın *İslâm, Demokrasi ve Türkiye* isimli kitabında yer almaktadır, 1998, Ankara: Vadi Yayınları).

Foucault, M., 1977, *Discipline and Punish, The Birth of the Prison,* translated from the French by Alan Sheridan, Penguin Books.

Foucault, 1993, *İktidar ve Beden, Dostluğa Dair,* İstanbul: Telos.

Gellner, E., 1991, *Uluslar ve Ulusçuluk,* İstanbul: İnsan Yayınları.

Hobsbawm, E., 1992, *Nations and Nationalizms since 1780,* CambridGe: University Press.

Kalkan, B., 1991, Türk Burjuvazisi, Ekonomik Dönüşüm ve Risk, *Tezkire,* sayı: 1.

Laroui, A., 1993, *The Crisis of Arab Intellectuals: Traditionalism or Historicism,* translated

from the French (1974) by D. Cammell, Berkeley: University of California Press (Türkçesi, 1993, *Tarihselcilik ve Gelenek,* Ankara: Vadi).

Şen, M., Türkiye Büyük Burjuvazisinin Anatomisi, *Toplum ve Bilim,* sayı: 66.

Therborn, G., 1995, Go To/Through Modernity, *Global Modernities* (M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson, edts.), London: Sage (Türkçesi, 1996, Modernliğe Modernlik Yoluyla Giden Yollar, *Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm,* Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay (der.), Ankara: Vadi).

Wallerstein, I., 1974, *The Modern World-System,* New York, London.

Wallerstein, I., 1979, *The Capitalist World-Economy Essays,* Cambridge, Paris.